

Meta Remec

»Vojak naj bo!«

*Nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne**

REMEC Meta, dr. zgod. znanosti, znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, meta.remec@inz.si

355.097:94(100)"1914/1918"
94(100)"1914/1918":355.097

»VOJAK NAJ BO!«

Nastanek in razkroj podobe popolnega vojaka v času prve svetovne vojne

Prispevek obravnava nastanek, razvoj in razpad lika popolnega vojaka, ki je prevladal v obdobju pred prvo svetovno vojno. Prikaz zajema vzgojo in prevzgojo mladih moških, ki je potekala v družinskem okolju in v okviru šolskega sistema, ki naj bi vzgojil novo generacijo močnih in krepkih moških, pripravljenih na žrtvovanje in boj. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, ki je temeljila na telesu in fizičnih sposobnostih. Naborniški sistem in nato izbruh prve svetovne vojne sta ustvarila ostro ločnico med praviimi moškimi, ki so bili vpoklicani na fronto, in nesposobneži, ki so vojna leta preživeli doma. Prispevek v nadaljevanju predstavi vsakdanje življenje vojakov, ki je bilo v popolnem nasprotju s pričakovanji, saj so se pogosto počutili degradirane na raven otrok. Ponižanje se je nadaljevalo tudi po koncu spopadov, ko se domov niso vračali kot heroji, temveč kot invalidi in poraženci, kar je v povezavi z izredno slabimi socialnimi razmerami in zelo razširjenim alkoholizmom generiralo številne primere družinskega nasilja v letih neposredno po vojni.

Ključne besede: Prva svetovna vojna, militantna vzgoja, moškost, higiena, vsakdanje življenje vojaka, nasilje v družini

REMEC, Meta, Ph.D., Research Fellow, Institute of Contemporary History, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, meta.remec@inz.si

355.097:94(100)"1914/1918"
94(100)"1914/1918":355.097

“HE SHOULD BE A SOLDIER!”

The emergence and disintegration of the ideal soldier image in World War I

The article focuses on the emergence, development, and disintegration of the prevalent image of the perfect soldier from the pre-World War I period. It describes the education and retraining of young men within the family and at school, which aimed to raise a new generation of strong and sturdy men, willing to sacrifice and fight. A new hierarchy appeared among men, based on the body and physical abilities. The conscript system and the outbreak of World War I drew a clear dividing line between real men, who were sent to the front, and the washouts, who spent wartime at home. Next, the article presents the everyday life of soldiers, which was in stark contrast to the expectations, because they frequently felt degraded to the level of children. Humiliation continued after the war, when they returned home not as heroes but as invalids and losers, which in combination with the devastating social conditions and widespread alcoholism, resulted in many cases of family violence in the years immediately after the war.

Key words: World War I, military upbringing, masculinity, hygiene, everyday life of soldiers, family violence

* Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0280(A) Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Nacionalizem in moško telo

Nacionalizem se je prvič pojavil v 18. stoletju in takoj vplival na koncepte telesa, seksualnosti in spodobnosti, ki jim je iz meščanskih krogov uspelo prodreti med vse družbene sloje. Nadzor nad seksualnostjo je postal nosilni steber meščanske družbe, ki je povsem sprejela nacionalistično ideologijo in podpirala vse bolj očitno militarizacijo družbe.¹ Nove nacionalne države so demoniziranje seksualnosti, ki je bilo globoko zakoreninjeno v katoliški morali, preprosto prevzele in uporabljale ideje o spodobnosti in sramu, zato da so lahko izvajale nadzor tudi nad najbolj intimnimi deli življenja vsakega posameznika. Nacionalizem je uporabljal spodobnost in moralne norme tudi zato, da je ustvarjal ločnice med »nami« in »njimi«, med normalnim in patološkim ter tako postavil temelje za moderno nacionalno zavest. Meščanska morala je bila močno povezana z vojno in duhom militarizma – rodila se je namreč prav v času napoleonskih vojn, ko so vojaki začeli vstopati v vojsko zaradi patriotizma in zavesti o pripadnosti narodu in državi, za katero se je bilo treba bojevati. Nov koncept moškosti je bil rezultat vsesplošne militarizacije družbe² ter poskusa nadzora nad vse bolj očitnimi posledicami industrializacije in ekonomskega razvoja, ki so bile z vidika morale povsem nesprejemljive.

Nacionalizem je odigral bistveno vlogo tudi pri utrjevanju razlik med spoloma. Moški in ženska se namreč nič več nista razlikovala le v biološkem smislu, temveč predvsem po značaju in naravi, s čimer je spol postal socialna kategorija.³ Nov koncept moškosti se je utemeljil na ne predhodno obstoječih vrednotah, kot so samodisciplina, čast in pogum ter tako postal nosilni steber nove nacionalistične ideologije. Moškost so dojemali kot skupek notranjih kvalitet in zunanega videza, ki sta skupaj tvorila neločljivo celoto. Vrednote, ki so sicer obstajale tudi že v 18. stoletju, so stoletje pozneje dobile nov pomen in moškemu telesu namenile osrednjo vlogo.⁴ Moško telo, njegovi zgradba in lepota so postali simbol kreposti, moralne trdnosti, kar je bilo po-

membno še zlasti zato, ker moškega niso več dojemali zgolj kot posameznika, ampak predvsem kot pripadnika neke družbene skupine. Zdravo moško telo, njegova krepost, moč in trdnost, je postalo ogledalo zdravstvenega stanja in moralnih vrednot cele družbe, zato so mu začeli namenjati veliko pozornosti in skrbi.⁵

Militantna vzgoja

Agresivnost je bila prepoznana kot sestavni in središčni del moškosti. Pravi moški je moral biti bojevit, odločen in neizprosni, medtem ko sta podobi gentlemana in kavalirja stopali v ozadje. »Salonski lev«, meščan, ki je s pipo v ustih posedal ob časopisu in v družbi omikanih mož razpravljal o aktualnih problemih, je bil preživet. Nadomestila ga je podoba mišičastega in slokega telovadca, ki je svojo identiteto zgradil na tem, kar zmora njegovo telo.⁶

Najbolj očitna načina za doseganje in nato glorificiranje lepote moškega telesa, ki sta brez dvoma podžigala stereotip o možatem moškem, sta bila šport⁷ in telesna aktivnost.⁸ Šport namreč ni vplival zgolj na videz moškega telesa, ampak tudi na njegov značaj, saj je krepil njegovo voljo. Idealno telo, mišičasto, skladno, trdno in močno, je bilo namreč moč doseči le z dolgim in vztrajnim urjenjem, discipliniranim življenjem in samoodpovedovanjem.⁹ Prebivalstvo so spodbujali, da se začne ukvarjati z neko obliko redne telesne dejavnosti: poleg plavanja so podpirali zlasti urjenje na prostem, ki je bilo sestavljeno iz hitrega in poživljajočega korakanja in vaj v strogih formacijah.¹⁰ Od vstopa v šolo naprej so novega človeka gradili s pomočjo športne vzgoje, ki se je vse bolj spreminjala v urjenje, mladinske literature in športnih društev. Dečki in nato mladi moški so bili v središču pozornosti militaristične, nacionalistične in rasne ideologije, ki je svojo nadvlado gradila na fizični premoči.¹¹ Priprava mladine, da služi domovini in jo brani, se je začela že leta pred dejanskim izbruhom vojne. Šlo je za grajenje

¹ Mosse, *Nacionalizem in seksualnost*, str. 9–10.

² Mosse, *Nacionalizem in seksualnost*, str. 13–16.

³ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 440.

⁴ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 3–5.

⁵ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 29–34.

⁶ Nelson, *Civilian Men*, str. 99.

⁷ O športu in agresivnosti v procesu civiliziranja glej: Elias; Dunning, *Sport e aggressività*, str. 191–222.

⁸ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 54.

⁹ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 59.

¹⁰ Smith, *Clean*, str. 277.

¹¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 100.

mita o hegemonični moškosti, telesni pripravljenosti in prevladi, psihični in fizični vzdržljivosti, kar naj bi dosegli s sistemom treningov in celovite prevzgoje.¹² V Avstro-Ogrski je bilo zlasti pomembno uvajanje obvezne športne vzgoje v šolski sistem, na področju Avstrije že leta 1849, od leta 1869 pa je postala obvezna v osnovnih in učiteljskih šolah, realkah, srednjih ter meščanskih šolah. Ločnica med spoloma je bila očitna tudi na tem področju, saj sta dve uri športne vzgoje na teden postali obvezni za oba spola šele v 70. letih 19. stoletja, vendar so obvezne telesne vaje za deklice leta 1883 nazadnje ukinili.¹³ Enako pomembno vlogo so odigrale tudi telovadne organizacije z različnimi ideološkimi in nacionalnimi predznaki. Na Slovenskem velja omeniti zlasti tri telovadne organizacije – Deutscher Turnverein, Sokole in nekoliko pozneje Orle –, ki so nastale po obnovi ustavnega življenja v avstrijski monarhiji leta 1861 in so s športom gradile lastno, nemško ali slovensko nacionalno zavest, pozneje pa se je s pomočjo športnih društev odvijal še kulturni boj znotraj slovenske skupnosti. V 20. stoletju so se omenjena društva preusmerila tudi v bolj strokovno vadbo, šport pa je tudi po njihovi zaslugi postal pomembno orodje nacionalistične ideologije, ki je, kot pravi Borut Batagelj, »krepila prepričanje o pomenu telesa ne le za vsakega posameznika, ampak predvsem za umišljeno skupnost«.¹⁴ Športna aktivnost je bila poleg tega tudi temelj vojaškega urjenja, pomembna pa je bila tudi iz ekonomskih razlogov – zagotavljala naj bi zdravo prebivalstvo,¹⁵ posledično pa tudi zdravo delovno silo. Treba je bilo namreč ustvariti novo generacijo močnih in krepkih moških, sposobnih ne le za boj, ampak tudi za obnovo države, ki je sledila po vsaki vojni.¹⁶ Disciplini, ki naj bi zagotavljali najbolj enakomeren telesni in duševni razvoj, sta bili atletika in gimnastika, obe pa sta imeli ob koncu 19. stoletja že vse značilnosti vojaškega urjenja. Kolektivni športi so veljali za manj primerne, ker naj bi namesto solidarnosti privzgajali nezdravo tekmovalnost znotraj iste skupine.¹⁷

¹² Paris, *Warrior Nation*, str. 8.

¹³ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 65–66.

¹⁴ Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 66–67.

¹⁵ O povezavi med zdravjem in telesno aktivnostjo v: Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, str. 62–63.

¹⁶ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 176. Glej tudi Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 28–34.

¹⁷ Bruni, *Igiene militare*, str. 40–80.

Kot očka (Biblioteca Estense Universitaria, preko portala <http://14-18.it/>)

Kljub relativno dolgemu obdobju miru je bila ideja vojne ves čas prisotna. Družba je bila prežeta z militarizmom. Otroci so se s podobami uniform in orožja srečevali od najnežnejših let naprej.¹⁸ Vojska je uživala velik ugled in z militarizmom prežeta vzgoja nikakor ni bila vsiljena od zunaj. Družine, kjer se je prenašala iz roda v rod, so bile večino strogo patriarhalno urejene, z jasno strukturo poveljevanja in poslušnostjo kot temeljem vzgoje.¹⁹ Ob dejanskem izbruhu vojne so bili v vojno simbolno vpoklicani tudi otroci. Pozivali so jih k donacijam denarja, izdelovanju nogavic in šalov za vojake na fronti, predvsem pa naj bi svojo vlogo odigrali doma – z učenjem, vzornim vedenjem in visoko moralo naj bi prenesli vse žrtve, ki jih je vojna zahtevala tudi od njih. Bili so simbol prihodnosti, upanja na svetlejšo prihodnost, ki naj bi prišla po koncu spopadov. Šolski sistem naj bi

¹⁸ Hutečka, *Men under Fire*, str. 34.

¹⁹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 36 in 41–42.

skrbel za pravilno ideološko usmeritev otrok ter za povezavo med otroki in fronto. Otrokom so poskušali privzgojiti pripadnost cesarju in domovini. Otroke so spodbujali, da se igrajo vojne igre, kjer naj bi se rodila povezava med dečki ne glede na njihov socialni status. Privzgajali so jim ljubezen do uniforme, spoštovanje avtoritet, poslušnost in izpolnjevanje ukazov.²⁰ Posebej dečke so vzgajali v duhu, da mora biti moško telo negovano, pravilno hranjeno in izurjeno, razlogi za to pa so bili vse prej kot zdravstveni in higienski. Upoštevati je bilo treba vse vidike, od urjenja do osebne higiene in boja proti pregreham, ter tako ustvariti moškega s pravim skupkom fizičnih in duševnih kvalit. Vedno bolj militantno usmerjeno izobraževanje mladih je bilo naravnano proti enemu samemu cilju: ustvariti novega, čistega, krepostnega, spretnega in možatega moškega, ki je vedno pripravljen vzeti orožje v roke in braniti domovino.²¹ Prevladala sta torej agresivna moškost in prepričanje, da je umreti za domovino najvišja čast.²²

Prava vzgoja naj bi se začela že v družinah, kar pa se ni vedno dogajalo. Še več, veliko mladih je izhajalo iz povsem degeneriranih okolij in so se šele s posredovanjem države in njenih institucij rešili iz krempljev propada. Šolski sistem je bil idealna podlaga za vzgojo in prevzgojo, veliko pa naj bi pripomogla tudi različna društva in organizacije, ki naj bi skrbele za vzgojo ter dobrobit otrok in mladine. Indoktrinacija fantov in deklet se je začela z literaturo, glasbo in aktivnim poukom o spolnih vlogah. Otroci so spoznavali, kakšen naj bo pravi moški in kakšna naj bo prava ženska, kakšen mora biti njun videz in kako se morata obnašati.²³ Ko je vojna nazadnje izbruhnila, je močno zaznamovala življenje otrok. Z vojno so bile prežete njihove igre, igrače, zgodbe in učna snov. Otroci so čutili močno povezavo z očeti na fronti, čutili so velik ponos ob dejstvu, da so bili otroci junakov, istočasno pa so čutili tudi krivdo, ker so možje na fronti žrtvovali svoja življenja zanje, medtem ko so oni vojno preživljali doma.²⁴ Fante so v šoli spodbujali, naj pri športni vzgoji oponašajo vojaške treninge, da bodo

Prvič v uniformi (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL ŠKL/0318 Evgen Burdych)

čim bolj pripravljeni na dan, ko bodo sami vojaki.²⁵ S trajanjem vojne je navdušenje nad spopadi vsekar ugašalo, otroci so bili vse bolj blede in podhranjeni, uresničevali pa so se tudi najhujši strahovi higienikov, saj so otroci postajali vse bolj podivjani in degenerirani. Statistika je nedvomno kazala, da je prišlo tudi do izjemnega padca v rodnosti. Samo v prvih dveh letih vojne naj bi se rodilo kar milijon in pol manj otrok kot v obdobju miru. Ti nerojeni otroci so bili tudi svojevrstna žrtev vojne, škoda pa naj bi bila nepopravljiva.²⁶

²⁰ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 228–229 ter 242.

²¹ Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 57–61.

²² Mosse, *L'immagine dell'uomo*, str. 69.

²³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 13.

²⁴ Pignot, *French Boys*, str. 164–165.

²⁵ Pignot, *French boys*, str. 167.

²⁶ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 214–216.

Prevzgoja je vedno temeljila na izgradnji telesne pripravljenosti. Le v krepkem in mišičastem telesu naj bi se imel možnost razvijati pravi, moralno trden značaj. Veliko naj bi k izgradnji pravih vrednot pripomoglo gibanje v naravi. Predvsem pohodništvo in zahajanje v gore naj bi v mladih gradila vztrajnost in sposobnost, da se ženejo do roba in še dlje. Delo in preživljanje časa na podežlju naj bi bila protiutež pomehkuženemu mestu, pravo skladnost pa naj bi dosegali predvsem z gimnastičnimi vajami. Navajali so jih na ljubezen do domovine, spoštovanje zastave in drugih simbolov. Umreti za domovino naj bi bilo vrhovno žrtvovanje, najvišje dejanje časti. Delovali so v skladu s Plutarhovim prepričanjem, da »duša mladega ni vaza, ki bi jo bilo treba napolniti, temveč plamen, ki ga je treba zanetiti«. S pravilno vzgojo naj bi v mladih dušah vzbudili tako ljubezen do domovine in željo po boju, da ju ob izbruhu pravega spopada nič več ne bi moglo ustaviti.²⁷ Strinjati se je mogoče z Lynnom, da je vojna zgolj nadaljevanje družbene klime in sovražnosti. Koncept moškosti je temeljil na agresivnosti, ki jo je družba tolerirala in celo vzpodbujala, šolski sistem in propaganda pa sta jo spretno usmerjala proti nasprotnikom države. S tem, ko bi ustvarili skupnega nasprotnika, naj bi posledično dosegli tudi strnjenje vrst in rojstvo trdnejše pripravnosti skupni državi in vladarski rodbini, ki naj bi presegla mednacionalne razlike in trenja, ki so bili zagotovo prisotni med narodi monarhije.²⁸

Kdo bo lahko vojak?

Preden je bilo mogoče izboljšati življenjske razmere med vojaki, pa je bilo treba zagotoviti, da je čim večje število nabornikov ustrezalo kriterijem za vstop v vojsko, kar pa je pomenilo izboljšati zdravje celega naroda. Problematika je postala še toliko bolj pereča na začetku prve svetovne vojne, ko so morale oblasti krepko spustiti kriterije, da so lahko zagotovile potrebno število borcev na fronti.²⁹ Da bi zaustavili degeneracijo in izboljšali telesne zmogljivosti vojakov, so države vpeljale različne ukrepe, med katerimi je bilo pomembno zlasti izvajanje preventive med šolsko mladino. Skrb za pravičen fizični in duševni razvoj mladih so pove-

zali s poudarjanjem zdravega in pravilnega načina prehranjevanja, športnimi aktivnostmi, higieno telesa, obleke in prostorov, v katerih so se zadrževali, in z bojem proti spolnim boleznim. Cilj vseh teh aktivnosti je bilo doseči izboljšanje sposobnosti za obrambo domovine, preventiva v šolskem obdobju pa je bila neke vrste investicija za prihodnost, ki naj bi državam omogočala uresničitev osvajalnih ciljev.³⁰ Mladih moških niso učili le tega, kako naj nadzorujejo lastno telo, temveč tudi to, kako naj nadzorujejo svoja čustva, kar je bilo verjetno še pomembnejše. Disciplina, poslušnost, žrtvovanje, navodila, kako preživeti mraz, bolečino in kako prignati telo do meja zmogljivosti, naj bi mlade pripeljali do točke, da bodo sposobni sebe postaviti na drugo mesto in se žrtvovati za skupno dobro.³¹ Mlade so fizično in psihično pripravljali na vlogo vojaka, spodbujali pa so jih tudi k zdravemu življenjskemu slogu, kreposti in izogibanju vsem ekscesom.

Skrb je bila usmerjena tudi v mladino, ki je že zapustila šolske klopi. Štirinajstletne dečke so v prostem času spodbujali k udeležbi na treningih, kjer naj bi z gibanjem na prostem izboljšali njihovo fizično pripravljenost, ponudili pa naj bi jim tudi celo vrsto izobraževalnih vsebin.³² Resničnost je bila povsem drugačna. V času vojne se je, namesto krepkih, bojevitih in odločnih mladcev, večala armada rahitčnih, podhranjenih, bolehnih mladih, kar vsekakor ni bil dober obet za prihodnost, okvarjenost pa se je vse bolj kazala tudi na moralnem področju. »Slabo seme« ni bilo več izjema, ampak pravilo. Rasla naj bi generacija moralno šibkih, kriminalcev, bebec, alkoholikov in deprivirancev. Širili naj bi se vandalizem, kraje, kajenje in spolna izprijenost.³³

Ločiti zrnje od plev

Vojna se je začela kot praznik nacionalnih čustev in poveljevanja moškega bojnika in njegovega telesa. Ob mobilizaciji je bilo jasno izraženo dejstvo, da je sodelovanje v boju in pri obrambi domovine moško. Prave moške so od nepravih ločevali kot zr-

²⁷ Todero, *Percorsi*, str. 74, 77 in 81.

²⁸ Hutečka, *Men under Fire*, str. 7–8.

²⁹ Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33.

³⁰ Hüntelmann, *Hygiene im Namen des Staates*, str. 209.

³¹ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 179.

³² Healy, *Vienna and the Fall*, str. 243.

³³ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 253–257.

nje od plev. Vojna naj bi naredila moške bolj moške, nesposobneže pa dokončno razgalila. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, ki je temeljila na telesu in fizičnih sposobnostih. Bojišče naj bi bilo pravičen, nov svet, brez socialnih in ekonomskih razlik, kjer naj bi bilo vse odvisno zgolj od posameznika in njegovih sposobnosti.³⁴

Vojaško poveljstvo sprva ni bilo navdušeno nad vojsko nabornikov. Ob kakofoniji jezikov je bilo težko zagotavljati enotno poveljevanje in dosegati pravo usposobljenost. Dejstvo je, da Avstro-Ogrska ni imela ne finančnih ne organizacijskih sredstev in virov, da bi dejansko vpoklicala vse pripadnike posamezne generacije. Vojska je svojo povezovalno in izobraževalno vlogo lahko opravljala zgolj v omejenem smislu, saj je bil vsakič znova vpoklican zgolj manjši del, razlogov, ki so posameznika lahko opravičili služenja, pa je bilo izjemno veliko. Težave pri vzpostavljanju delujočega naborniškega sistema so bile še toliko bolj očitne ob rasti števila prebivalstva, ki je med letoma 1870 in 1912 naraslo za skoraj 40 odstotkov, medtem ko je bilo vpoklicanih zgolj 12 odstotkov več nabornikov.³⁵ Naborniški zdravstveni pregledi so kljub temu razkrili žalostne razmere: slabo zdravstveno stanje zlasti nekaterih družbenih slojev, podhranjenost in nizko telesno rast, ki je bila povezana z velikim pomanjkanjem beljakovin v prehrani.³⁶ Podobno stanje je bilo mogoče zaznati tudi med naborniki drugih evropskih armad. Med italijanskimi naborniki so opazili, da je po vpoklicu večina pridobila telesno težo, predvsem pa delež mišične mase. To je bilo povezano s telesno dejavnostjo in urjenjem pa tudi z bolj urejeno prehrano in predvsem večjim deležem beljakovin, ki so jih bili doma bolj redko deležni.³⁷ Nabornike so klasificirali v kakovostne kategorije glede na višino, obseg prsi in težo, upoštevali pa so še celo vrsto drugih kriterijev in simptomov. Na začetku vojne so v angleški vojski zavrnil skoraj eno tretjino rekrutov zaradi premajhnega obsega prsi in prenizke rasti, v celoti pa je bilo za vojskovanje neprimernih 42 odstotkov vseh vpoklicanih. Standardi so se z leti nižali, saj sicer niso mogli

zagotavljati dovoljšnega števila vojakov, poleg tega pa se je uveljavilo tiho soglasje, da so za topovsko hrano skoraj vsi dobri.³⁸ Meja sprejemljivosti telesne višine je bila leta 1893 postavljena na 1,55 m, leta 1913 so jo najprej znižali na 1,54 m, leta 1917 pa celo na 1,50 m.³⁹ Že pred izbruhom prve svetovne vojne so številne moške kljub slabšemu telesnemu stanju vseeno vpoklicali na služenje vojaškega roka, saj so bili prepričani, da jim bo to pravzaprav koristilo. O skoraj terapevtskem značaju služenja vojske so bili še bolj prepričani ob rezultatih, ki so kazali na to, da je veliko rekrutov med služenjem vojaškega roka zraslo in se zredilo, predvsem tistih, ki so sicer prihajali iz najbolj depriviligiranih okolij. Training, gibanje na svežem zraku, redni obroki hrane naj bi na to ugodno vplivali, koristili pa naj bi jim tudi redna higiena in prevzgoja na vseh področjih, ki so je bili deležni. Vojska je poleg služenja domovini vse bolj postajala šola za življenje in kovnica pravih, zdravih in krepkih moških. Vseh, ki so izpadli iz tega sistema, se je oprijel madež sumljivosti in degeneriranosti.⁴⁰

Kdo je ostal doma?

Kaj pa moški, ki so bili zavrtni? Razlogi za to so lahko bili številni, in čeprav so se kriteriji v času vojne ves čas spuščali, veliko mož nikoli ni videlo bojišča. Več časa ko so spopadi trajali, bolj nestrpna je okolica postajala do mož, ki nikoli niso oblekli vojaške suknje. Še več: podobe tistega, ki je bil označen za nesposobnega za vojsko, in celo tistega, ki je opravljal civilno služenje po navodilih oblasti, so se vse bolj mešale s podobo dezertarja.⁴¹ Moški, ki so bili zavrtni iz zdravstvenih razlogov, so bili prizadeti in osramočeni, saj jih je to obsojalo na neuspeh tudi v vsakdanjem življenju. Bili so neprimerni za delo, neprimerni nosilci dednega materiala, stigmatizirani in odrinjeni.⁴²

Alarmantnosti razmer so se v večini držav zavedali že pred izbruhom prve svetovne vojne. Po

³⁴ Nelson, *Civilian Men*, str. 100. Glej tudi: Hutečka, *Men under Fire*, str. 46–47.

³⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 56.

³⁶ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 12.

³⁷ Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 34–37.

³⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 172.

³⁹ Wilcox, *Tra testo e corpo*, str. 29; Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33. Za več podatkov o tej temi glej: Trombetta, *Il servizio sanitario*, str. 54–72, in Bruni, *Igiene militare*, str. 13–28.

⁴⁰ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 173–175.

⁴¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 100.

⁴² Roberts, *The front comes home*, str. 29.

podatkih Joanne Bourke je bilo v času burske vojne (1899–1902) od 11.000 prostovoljcev iz Manchestra zavrženih kar 8000, le 1200 pa jih je povsem ustrezalo naborniškimi normam. To naj bi kazalo na izrazito slabe zdravstvene razmere med mestnim proletariatom, zaradi česar se je oblast tudi odločila ukrepati.⁴³ Zelo podobne rezultate pa lahko na mikroravni opazujemo tudi na našem ozemlju, kjer pa ni bilo tako opaznega odstopanja med mestom in podeželjem. Iz podatkov o nabornikih v Gorici med letoma 1897 in 1904, ki so večinoma izhajali iz izrazito ruralnega okolja, namreč izhaja, da je bilo ustreznih le med 20 in 30 odstotkov kandidatov, kar je vzbujalo veliko skrbi.⁴⁴

Nelagodje v družbi so stopnjevali še higieniki in evgeniki. Opozarjali so, da so doma ostajali samo tisti, ki so neprimerni za razmnoževanje, kar naj bi imelo katastrofične posledice za prihodnost naroda. Moški, ki bi bili sicer izločeni, so sedaj imeli neoviran dostop do najboljših žensk. Najboljši moške so bili na fronti, doma pa so ostajali betežneži, nesposobneži, tisti z okvarjenim dednim materialom, odpad naravne selekcije. Poleg padca števila rojstev naj bi bil še bolj problematičen upad kakovosti novorojencev, ki so od svojih očetov podedovali slab genetski material.⁴⁵ Bedne in nemoralne življenjske razmere, brezposelnost in popolna neperspektivnost ter seveda alkohol naj bi bili odlični temelji za pojav nasilja in brutalnosti. Ljudje so hrepeneli po redu, strukturi in po avtoritarni očetovski funkciji, ki naj bi življenje spet vrnili na stare tirnice. Tega niso zmogli uresničiti niti »pravi moški«, ki so se vračali s front, kaj šele tisti, ki so vojno iz kakršnihkoli razlogov preživeli doma.⁴⁶

Vsakdanje življenje »herojskih bojevnikov«

Od uvedbe splošne vojaške obveznosti leta 1868 se je utrjevalo prepričanje, da vojska vzgaja prave moške in da moškosti brez služenja vojaškega roka ni, saj je nabor predstavljal ritualni prehod iz otroštva v odraslost. Vsak, ki tega koraka ni naredil, je simbolno ostal na ravni otroka.⁴⁷ Naborniški sistem naj bi gradil zavest o skupni pripadnosti, poleg tega naj bi omogočil širjenje temeljne kulture tudi med osebe, ki so sicer prihajale iz deprivilegiranih območij, s tem pa dvig splošne izobrazbe. Vojake so osveščali o pomenu preventive, higijene in skrbi za lastno telo. Pregled pred začetkom služenja vojske je bil priložnost za podrobno analizo zdravja in telesnih sposobnosti mladih moških, analizo epidemiološkega stanja ter spremljanje razširjenosti po-

Hrabri vojak doma za seboj pušča ženo in otroka.
(Privatna zbirka U. Gribi preko portala www.swissinfo.ch)

⁴³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 13.

⁴⁴ Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1897*, str. 8; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1898*, str. 12; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1899*, str. 16; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1900*, str. 24; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1901*, str. 8; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1902*, str. 46; Luzzatto, *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1904*, str. 8.

⁴⁵ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 266–267. Glej tudi Bourke, *Dismembering the Male*, str. 177.

⁴⁶ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 263.

⁴⁷ Hutečka, *Men under Fire*, str. 10 in 33–34.

sameznih bolezni in telesnih okvar.⁴⁸ Po predpisih je vojake čakal pregled glave in lasišča, pri čemer naj bi bili zlasti pozorni na garje, plešavost, brazgotine in druge deformacije lobanje. Rekrutom so natančno pregledali sluh in vid, prsni koš, trebuh, zanimalo jih je delovanje črevesja. Vojak je bil na pregledu lahko zavržen zaradi hemoroidov, boleznih genitalij, težav z izločanjem urina, ploskih podplatov, izrazito prekomerne telesne teže, vrtoglavic, sifilisa, paralize in epilepsije, za najbolj nedoločljivo in izmuzljivo kategorijo pa so seveda veljali duševni odkloni, ki jih je bilo najtežje dokazati.⁴⁹

Militantna vzgoja in propaganda sta ustvarili lik pogumnega bojvnika, ki se z ramo ob rami z drugimi bori za domovino, narod. V resnici se je zgodilo vse prej kot to. Neskončna sedeča vojna v strelskih jarkih je moze spremenila v nemočna bitja, ki so vse dejavnosti in celo fiziološke funkcije opravljala na ukaz. Biti so morali povsem podrejeni, pasivni, saj je bila vsaka pokorščina strogo kaznovana. Može so bili povsem otopeli in izčrpani.⁵⁰ Leta 1918 je povprečen vojak tehtal le 55 kg. Telesa, na katera so bili ob začetku spopadov tako ponosni, so propadala. Iznakažena so bila v boju pa tudi zaradi bolezni in pomanjkanja. »Heroji, ljubimci in ponosni bojvniki« so se spreminjali v kupe kosti in kože.⁵¹

Propaganda je ustvarjala mit o moškem, ki naj bi izžareval ponos in pogum in naj bi se bil pripravljen žrtvovati za višje cilje, dejansko pa so od vpoklicanih mož zahtevali popolno poslušnost, pokornost in pasivnost.⁵² Ob odsotnosti žensk so se spolne vloge precej zabrisale. Vojaki so opravljali tudi dela, ki so pred izbruhom vojne spadala v povsem žensko sfero. Poleg kuhanja so pogosto šivali in krpali oblačila drug drugemu, prali posodo in perilo, skrbeli za bolne, predvsem pa so se med moškimi tkale izjemno trdne vezi.⁵³ Vojaki, ki naj bi utelešali moškost, se v ničemer niso mogli obna-

šati kot pravi moški. Uboganje povelij in popolna izguba nadzora nad lastnimi življenji sta iz njih naredila objekte, pasivne figure, ki so zgolj ubogale in izvrševale ukaze. Moški, ki so od doma odhajali s prepričanjem, da gredo osvajat svet, so bili degradirani na raven otrok.⁵⁴ Praksa, ki je to najbolj očitno dokazovala, je bilo telesno kaznovanje, ki je bilo v času prve svetovne vojne v avstro-ogrski vojski še izrazito prisotno. Telesna kazen – od pretepanja s palicami in pasom do zapiranja v posebej zato namenjene kletke iz železne mreže – je puščala globoke sledi ne samo na telesih vojakov, temveč predvsem na njihovih dušah. Vojaki so bili avtoritarne vzgoje in telesnega kaznovanja sicer vajeni že od doma, dejstvo pa je, da je to zelo slabo vplivalo na njihovo moralo. Vojaki, ki so pričakovali, da jim bo sodelovanje v bojih prineslo spoštovanje, spremembo družbenega statusa ter neustavljivo privlačnost med ženskami, so bili nazadnje deležni tepežkanja in drugih oblik telesne kazni že ob najmanjših in banalnih prekrških.⁵⁵

Nove ideje o čistoči in zdravju

Vojaki so se počutili ponižane tudi ob telesnih pregledih, deležni pa so bili tudi prevzgoje in različnih vzgojnih prijemov. Prevzgoja ni vključevala zgolj čistoče telesa, ampak tudi moralno prevzgojo. Ubogati so morali vsak ukaz nadrejenega, se umivati, razgaljati pred drugimi, oropani so bili vse svoje intimne. Predpisovali so jim umivanje glave, rok, nog, prsnega koša, pazduh in genitalij, nad čimer so opravljali tudi nadzor, postopoma pa naj bi vojaki nove zapovedi ponotranjili in se nazadnje umivali iz lastne želje in potrebe.⁵⁶ Dobivali so izjemno natančna navodila za umivanje obraza, zatiranje uši, čistočo podplatov in genitalij. Umivanje je potekalo skupinsko in na ukaz.⁵⁷ To je vzbujalo nelagodje pri vojaki, ki so sicer pripadali nižjemu sloju, in tistih, ki so bili pripadniki srednjega sloja. Prvi so v vojsko vstopali skoraj brez higienskih navad in z močno zakoreninjenim prepričanjem o nevarnosti umivanja z vodo, drugi pa so imeli privzgojene občutke sramu pred javno goloto in

⁴⁸ Falconi, *Osservazioni sulla modulabilità*, str. 33.

⁴⁹ *Der Militärarzt*, 1, 13. 4. 1867, št. 8, *Amtliches für die k. k. Armee. Instruktion ärztlichen Unterzuhung der Wehrpflichtigen*, str. 121–124.

⁵⁰ Crouthamel, *Love in the Trenches*, str. 56.

⁵¹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 76–77 in 80–81.

⁵² Hutečka, *Men under Fire*, str. 8.

⁵³ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 133; Hutečka, *Men under Fire*, str. 123.

⁵⁴ Hutečka, *Men under Fire*, str. 77.

⁵⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 163–165.

⁵⁶ *Der Militärarzt*, 43, 3. 9. 1909, št. 17, *Hygienische Vorschriften für den Soldaten in Krieg und Frieden*, str. 270–271. Glej tudi: Bruni, *Igiene militare*, str. 80–88.

⁵⁷ Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 55–63.

so javno razgaljanje zelo težko prenašali. Posegi v intimo posameznika so bili vsakodnevni, vojaki so bili podvrženi rednim zdravniškim pregledom, pogosto so bili prisiljeni v javno goloto, ob čemer sta bili razgaljeni njihovi vse očitnejši mršavost in podhranjenost, vzdrževanje čistoče pa je zajemalo velik del njihovega prostega časa.⁵⁸

Vojakovi drobni užitki

Vojaki so bili kljub skoraj popolni podrejenosti vendarle moški s svojimi potrebami. Zato jim kljub prizadevanjem moralistov in higienikov niso preprečevali dostopa do alkohola in tobaka niti do spolnosti. Posledic uživanja alkohola so se sicer bali, saj naj bi že zmerno pitje vodilo v odvisnost. Poskušali so določiti količino alkohola, ki naj bi bila za vojaka še neškodljiva ali celo blagodejna. Vojaki naj bi bili zaradi alkohola manj utrujeni, manj naj bi čutili lakoto, v njih naj bi se budilo navdušenje za boj.⁵⁹ Slovenski avtorji so bili mnenja, da je bilo nujno vojakom povsem prepovedati dostop do alkohola, saj naj bi vsako pitje vodilo v odvisnost, nezmernost in druge pregrehe, še posebej škodljivo naj bi bilo uživanje žganja.⁶⁰ Tobak naj bi bil manj problematičen, če so le vojaki porabili zgolj količino, ki so jim jo razdelili, in niso posegali po izdelkih s črnega trga. Opozarjali so jih na možnost možganskih okvar in padca intelektualnih sposobnosti, večina pa je vendarle mislila, da bi bila popolna prepoved tobaka pretiravanje brez primere.⁶¹ Od vseh vrst razvedrila, po katerih je vojak lahko posegel, je tobak veljal za najbolj nedolžnega. To je zlasti veljalo za kajenje, medtem ko so žvečenje in njuhanje odsvetovali.⁶²

Še bolj dvoumen je bil odnos do spolnosti. Zarata molka je bila trdovratna in mladi moški pogosto niso bili deležni drugega kot zapovedi o popolni vzdržnosti. Avtorji, ki so se ukvarjali s to problematiko, so se delili na tiste, ki so bili do vojakov bolj dobrohotni, in tiste, ki so bili do vojakov nepopustljivi in za katere je bila vsaka spolnost v obdobju vojskovanja dokaz pomanjkanja predanosti

in nesprejemljivega trošenja moči in energije, ki naj bi bili v celoti usmerjeni v obrambo domovine in služenju cesarju. Vojake so vsi po vrsti svarili pred nezmernostjo ter jih pozivali, naj se izogibajo javnim hišam in pokvarjenim ženskam, ki so širile spolne bolezni.⁶³ Večina okužb se je sicer širila v zaledju front, saj so imeli vojaki neposredno na fronti malo stikov z ženskami.⁶⁴ Ogrožali so jih slabo poznavanje metod preventive in neprimerne higienske prakse, zahajanje k prostitutkam, uradnim in prikritim, pa naj bi bilo že tako ukoreninjeno, da se s tem pravzaprav ni nihče več ukvarjal.⁶⁵

Slovenski zdravniki in higieniki, ki so pisali priročnike za vojake, so bili bolj neizprosni, poudarjali so vrednote, kot so čistost, sram in devištvo. Vojake so strašili pred posledicami za njihovo lastno zdravje in usodo njihovih potomcev, tiste, ki so se okužili s spolno prenosljivo boleznijo, pa so enačili z dezerterji in zanje predlagali stroge kazni, ki naj bi jih najbolj učinkovito odvrnile od iskanja spolnih stikov s prostitutkami in ženskami v zaledju.⁶⁶

Zdravniki na terenu so zavračali zahteve moralistov. Vojake so svarili zlasti pred sifilisom in lažnim občutkom, da so zdravi, ko je v resnici obstajalo tveganje, da bodo svoje domače in potomce obsodili na smrt.⁶⁷ Namesto prepovedovanja so se zavzemali za nadzor. Vojake so želeli izobraziti o uporabi kondoma in drugi preventivi,⁶⁸ predvsem pa so se zavzemali za dobro regulirano in nadzorovano prostitucijo. S tem naj bi dvignili moralo vojakov, preprečili naj bi pojav spolnih perversij. Z organizacijo sistema bordelov je oblast nadaljevala predvojno prakso higienskega in zdravstvenega nadzora nad prostitutkami. Pod krinko boja proti spolnim boleznim je oblast obenem nadzirala, disciplinirala in regulirala spolnost kot še eno od zadnjih intimnih področij vsakega vojaka.⁶⁹ Spolnost je bila mehanizirana, potekala je vsem na oči, kar je odvrčalo zlasti pripadnike meščanskega

⁵⁸ Ashenburg, *Clean*, str. 209.

⁵⁹ Bruni, *Igiene militare*, str. 159–163.

⁶⁰ Rozman, *Krščanski vojak*, str. 88–97; Demšar, *Spolne bolezni*, str. 7–8.

⁶¹ Guastalla, *Manuale d'igiene*, str. 138–139.

⁶² Franchini, *Manuale d'igiene e medicina navale*, str. 267–272.

⁶³ Chastang, *Conferenze sulla igiene*, str. 18–19.

⁶⁴ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 156–161.

⁶⁵ Bruni, *Igiene militare*, str. 495–497.

⁶⁶ Derganc, *Spolna nevarnost*, str. 4–15.

⁶⁷ Boschi, *La guerra*, str. 116–117; *Istruzione per l'igiene dei militari del R. Esercito*, str. 155–157.

⁶⁸ Bruni, *Igiene militare*, str. 499; Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 300.

⁶⁹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 86–89.

razreda, medtem ko so bili pripadniki kmečkega in delavskega stanu navajeni življenja v natrpanih skupnih prostorih, ki niso omogočali posebne intimnosti.⁷⁰ Ženske so bile povsem popredmetene, razširila pa se je tudi fama o pokvarjeni, napadalni ženski, ki preži na nemočne vojake.⁷¹ Ženske v tujih deželah so bile del fronte in del vojne, in to ni veljalo zgolj za ženske sovražnika. Do teh žensk se je bilo legitimno obnašati drugače kot do žensk doma, saj so se nahajale tam, kjer se ne bi smele. Ženske, ki so veljale za lačne spolnosti, napadalne, izzivalne, so same izzivale usodo. Zato posilstvo ni bilo zares zločin, ampak del vojne. Če bi se ženske želele zaščititi, bi to lahko storile.⁷² V časopisu *Slovenka* so zapisali, da se je med vojno na tisoče slovenskih deklet »polakomnilo ostudnih vojnih grošev« in zapustilo svoje rodne kraje, da bi odšle »za regimentom«. Duševno in telesno propadle, so po vojni poskušale skriti svojo sramoto.⁷³

Vojak, ki naj bi bil torej trezen, odgovoren in časten, je bil pogosto daleč od tega ideala. Podobna galantnega, plemenitega in domovini predanega moškega se je še dodatno zamajala ob novicah o posilstvih, ki so najprej začele prihajati z zahodne fronte, še toliko bolj pa ob posilstvih na južni in vzhodni fronti, kjer so bila ta brutalna in načrtno vodena del vojaške strategije.⁷⁴ Posilstvo je bilo sicer del vojnih spopadov, in če se ob njem ni uporabila izjemna sila, ga niso dojemali kot posebej hud prestopek. Ženske naj bi ga celo tiho pričakovale in se na koncu celo zaljubile v svoje posiljevalce.⁷⁵ Ženske na tujem so bile del vojne in do njih so se vojaki lahko obnašali drugače – to še zlasti velja

za ženske sovražnikov. Vojake so z različnimi propagandnimi prijemi namreč vzgajali v sovraštvu do teh žensk, spodbujali so jih k obračunavanju z njimi, saj naj bi bile najbolj vitalen del naroda, ki ga želijo poraziti. Redki avtorji so o ženskah govorili s spoštovanjem in vojake spodbujali k spoštljivemu odnosu, pa čeprav pogosto z mačistično utemeljitvijo. Vojakom so polagali na srce, naj pomislijo, kako bi se počutili, če bi nekdo posilil njihovo ženo, sestro ali mater. Še vedno so bili torej najpomembnejši moški in njihova občutja, z občutki žensk pa se niso ukvarjali niti najbolj prosvetljeni pisci.⁷⁶

Vojak po prihodu domov

Po prvem olajšanju, ki je sledilo vrnitvi, je precej hitro sledila streznitev. Predvsem pripadniki poraženih vojsk so imeli občutek, da je bila njihova žrtev zaman. Domov se niso vračali heroji, temveč invalidi, poraženci, polni uši, ter nosilci bolezni, predvsem tifusa in gripe. Velika večina je imela zelo veliko težav pri privajanju na novo

Grenko razočaranje po vrnitvi domov
(*Der Morgen*, 11. 11. 1918)

⁷⁰ Hutečka, *Men under Fire*, str. 90–91.

⁷¹ Hutečka, *Men under Fire*, str. 89 in 92.

⁷² Hutečka, *Men under Fire*, str. 93–95.

⁷³ Finžgar, Fran Saleški. *Naše kmetiško ženstvo in – nova doba*. V: *Slovenka*, 1, 15. 1. 1919, št. 1, str. 3–5.

⁷⁴ Več o tem glej: Remec, *Posilstva v času prve svetovne vojne*, str. 5–30.

⁷⁵ Hutečka, *Men under Fire*, str. 93.

⁷⁶ Franchini, *Manuale d'igiene privata*, str. 279–289. Glej tudi: *Al soldato italiano*, 1941, str. 5.

resničnost. Ob prihodu domov niso bili deležni navdušenih sprejemov in parad, temveč so se soočili z domačimi razmerami pomanjkanja, bolezni in brezposelnosti. Razočaranje se je širilo celo med pripadniki zmagovitih armad. Bili so prepričani, da bodo imeli pravico do izbiranja delovnih mest, do olajšav in denarne pomoči ter bonusa pri upokojevanju. Pričakovali so, da bo poskrbljeno vsaj za njihove osnovne potrebe in da jim bo po vojni pripadal privilegirani položaj. Sredstva za financiranje teh pravic naj bi se nabirala tudi iz dodatne obdavčitve moških, ki niso služili na fronti, poleg tega pa naj bi se ti vojnimi veteranom tudi umaknili in jim odstopili prostor na trgu dela.⁷⁷

Pohabljeni junak

Narava vojskovanja v prvi svetovni vojni je prinesla povsem nove vrste ran in povsem novo raven pohabljenosti, ki je v prejšnjih spopadih niso poznali. Oskrbovanje ran je bilo zelo pomanjkljivo, odsotnost antibiotikov je pomenila množico okuženih in vnetih ran, ki jih ni bilo mogoče rešiti drugače kot z amputacijo. Veliko vojakov, ki so sicer preživeli spopade, je bilo torej invalidov in trajno nesposobnih za delo, s čimer so postali del že sicer precej velike množice pohabljenec, ki so trpeli predvsem zaradi posledic otroške paralize in drugih bolezni.⁷⁸ Sprva je družba razločevala med obema kategorijama in vojnimi invalidom priznavala več pravic, sčasoma pa so se meje zabrisale. Bili so enako nekoristni kot nosilci pohab, ki so bile posledice bolezni in greha. V nasprotju z »naravno abnormalnimi« so vojaki sicer veljali za »nenaravno abnormalne«, ob dejstvu, da so vojaki po povratku domov množično zapadali v alkoholizem, pa je obstajala velika nevarnost, da bo v skladu s teorijo o progresivni degeneraciji okvarjen tudi rod njihovih potomcev. Bili so neprimerni za delo, zakon, obenem degradirani na raven otroka, ki je potreboval pomoč pri vseh svojih aktivnostih. Družba jih je dojemala kot prezgodaj postarane starce, z zastarelim znanjem, ki so bili na predvečer nove vojne in novega vala militarizacije družbe povsem neuporabni.⁷⁹

Ena od bolj očitnih sprememb, na katero zagotovo niso bili pripravljeni, je bil nov položaj ženske v družini in družbi. Ženske so jim prevzele službe, bile so tiste, ki jim je bilo med vojno »lahko«, nato pa je napočil čas, da se stvari postavijo nazaj, kamor spadajo. Ti moške naj bi bili pogosto še oboroženi, vzkipljivi in nagnjeni k nasilju, zato so za svoje družine pogosto predstavljali predvsem grožnjo.⁸⁰ Zgodovinopisje se je na začetku večinoma osredinjalo na to kategorijo moških: na vojake, ki so se polni telesnih in duševnih ran vračali z bojišč. Spregledali so veliko večino moških, ki so se v družbo (vsaj navidezno) vklopili brez težav in prevzeli svojo prejšnjo vlogo v družini in skupnosti. Še bolj zanemarjena kategorija so bili moški, ki so iz različnih razlogov vojno preživeli doma ali pa niso bili udeleženi v aktivnih spopadih na fronti. Tako se je uveljavilo napačno prepričanje, da je porast nasilja v družinah izviral iz vojnih travm ali t. i. vojne nevroze, kar pa ni bilo vedno odraz resnice.⁸¹

Na začetku 20. stoletja je prevladoval pogled na nasilnega moškega, ki je v njem videl degeneriranca, pijanca in kriminalca, prva svetovna vojna pa je prinesla preobrat. Nasilnej je bil takšen zato, ker je bil žrtev: vojne, razmer in družbe. Treba ga je bilo razumeti, ga zdraviti in mu pomagati.⁸² Psihologija in psihopatologija sta nasilneža, ki je bil brutalen do svoje žene in otrok, začela obravnavati kot simptom, in ne kot zločinca. Še posebej psihoanaliza je narekovala dolga obdobja terapije, pogovorov in razčlenjevanja vzvodov nezaželenega obnašanja. Posameznik, ki so ga vodili podzavestni vzgibi in je bil obenem plod okolja in vzgoje, je bil le delno odgovoren za svoje ravnanje. Še bolj očitno pa je odgovornost posameznika krnila psihiatrija, ki je razloge za odklone pripisovala duševnim boleznim. Bolnika pač ni bilo mogoče obsojati, potreboval je nego, skrb in pravilno zdravljenje, pri katerem bi morala svojo vlogo odigrati tudi bolnikova družina, česar pa ženske, ki so bile vse bolj sebične, niso želele storiti in pač nekoliko potrpeti.⁸³

V družbi je bilo neposredno po koncu vojne čuti veliko mero sočutja do ran, ki so jih vojaki utr-

⁷⁷ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 56.

⁷⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 35.

⁷⁹ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 34–44 in 70 ter 74–75.

⁸⁰ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 48.

⁸¹ Roberts, *The front comes home*, str. 20–21.

⁸² Nelson, *Victims of War*, str. 84.

⁸³ Nelson, *Civilian Men*, str. 107.

pelj med vojno, precej manj pa do ran in poškodb, ki so jih moški zadali ženskam.⁸⁴ Alkohol, ki je bil pogost spremljevalec družbenih odklonov, je bil še dodatno opravičilo moškim, ki v stanju opitosti niso zmogli nadzorovati svojih impulzov.⁸⁵ Vsaka omemba duševnih bolezni je s sabo prinašala še dodatno stigmo, ki so se ji vojaki in njihove družine želeli na vsak način izogniti. Po teoriji o progresivni degeneraciji so namreč tudi duševne bolezni, ki so nastale kot posledica zunanjih dejavnikov, nedvomno vplivale na genetski material in s tem na bolnikove potomce. Priznavanje t. i. *shell-shock* in vojnih travm kot legitimnih stanj, ki so bila povezana zgolj in samo z vojno, je bil prvi korak. Vedno se je postavljalo vprašanje kure in jajca: kaj je bilo prej – občutljivi živci, dedna nagnjenost, alkoholizem in drugi vedenjski odkloni, ki so povzročili, da je vojak nazadnje klonil in se zlomil, ali obratno – se je vojak najprej zlomil v bojnem jarku zaradi grozot, ki jim je bil priča, ter nato zbolel na živcih, posegel po pijači in postal agresiven.⁸⁶ V avstrijskem prostoru je prevlada teza, da vojska ni bila razlog za pojav družbenih odklonov, temveč le sprožilec. Degeneriranost je v človeku tlela, vojna pa je bila le povod, zaradi katerega so se ti simptomi v človeku izrazili. Vojaki po povratku domov niso bili heroji, ampak patogene klince, ki bodo okužile celo skupnost.⁸⁷ Možje, ki so že v času spopadov ali po njih kazali kakršnekoli odklone, so veljali za prirojeno šibke, nosilce psihopatologij. Z nižanjem kriterijev na zdravniških pregledih naj bi v vojsko vključevali celo latentne psihopate.⁸⁸ Postavljalo se je vprašanje, kako naj ti možje karkoli popravijo in kako naj utemeljijo novo družbo, če so nosilci patogenih klic in bodo s svojo vrnitvijo dejansko zastrupili še prihodnje rodove.⁸⁹

V družbi, ki je načrtno povečevala nasilje, fizično moč in mlade vzgajala v izrazito militantnem duhu, je bilo zagotovo težko potegniti mejo med zaželeno in nezaželeno agresivnostjo. Do mož, ki so s svojimi ženami fizično obračunavali, so bili prizanesljivi vsi po vrsti, celo njihove žrtve. Brutalnost so

precej hitro pripisali vojnim izkušnjam, travmam, ki so jih doživeli, pri tem pa so pozabljali, da je bilo nasilje nad ženskami del vsakdana že pred vojno, da je bila vojna izgovor še celo desetletje po njenem koncu in da so bili mnogokrat storilci tudi tisti, ki vojne izkušnje sploh niso imeli.⁹⁰ Obseg nasilja je sicer zelo težko določiti, saj je del spadal v kategorijo sprejemljivega discipliniranja in je bil z zakonom dovoljen, nemogoče pa je tudi trditi, ali je v resnici prišlo do porasta domačega nasilja ali je bila brutalnost nad ženskami deležna zgolj več pozornosti kot v obdobju pred vojno. Vsekakor pa je očitno, da so možje doma poskušali uveljaviti svoje pravice, svoj položaj in svojo avtoriteto. V svojih domovih so pričakovali poslušnost in strogo disciplino, ki so jo svojim družinskim članom hoteli privzgojiti tudi s pestmi.⁹¹ Po letih in letih, ko je družba glorificirala skoraj mitično podobo agresivnega, odločnega, brezkompromisnega moškega, je ta trčil od vsakodnevno resničnost in rutino. Razumevajoč in blag odnos do moških je bil sprva namenjen zgolj tistim, ki so se vračali s front. Poleg ideje o nepopravljivih travmah je veljalo prepričanje, da je vojna izkušnja nepopravljivo zaznamovala moške. Bili so izurjeni za ubijanje, česar ni bilo mogoče preprosto izbrišati. Moški so bili travmatizirani in zaznamovani, bodisi zaradi boja bodisi zaradi dejstva, da so jih ob mobilizaciji zavrnil.⁹²

O nasilju, ki so ga bile deležne ženske med vojno in neposredno po njej, je bilo zelo malo govora. Opaziti je mogoče tendenco o poročanju o nasilnih ekscesih nad ženskami v tujini, o dogajanju na domačih tleh pa je vladala skoraj popolna zarota molka. Med vojno lahko v časopisju zasledimo kratke notice o poskusih samomorov deklet, ki so sledili srečanjem z vojaki in so bili značilni zlasti za dekleta nižjega stanu, ki se niso znala soočiti s posledicami vroče ljubezni.⁹³ Nekaj skopih omemb je mogoče najti še v dnevniku nadškofa Jegliča, ki je od duhovnikov dobival zaskrbljujoče novice zlasti o dogajanju na Gorenjskem.⁹⁴ V prvih mesecih po vojni je časopisje poročalo zlasti o nasilju, ki je

⁸⁴ Nelson, *Victims of War*, str. 97.

⁸⁵ Roberts, *The front comes home*, str. 26.

⁸⁶ Roberts, *The front comes home*, str. 33; Nelson, *Victims of War*, str. 88.

⁸⁷ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 276.

⁸⁸ Bourke, *Dismembering the Male*, str. 119–120.

⁸⁹ Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 53.

⁹⁰ Nelson, *Civilian Men*, str. 99. Glej tudi: Roberts, *The front comes home*, str. 19–20.

⁹¹ Nelson, *Civilian Men*, str. 102; Healy, *Civilizing the Soldier*, str. 61.

⁹² Nelson, *Civilian Men*, str. 105–106.

⁹³ Glas naroda, 26, 5. 7. 1918, št. 156, Iz stare domovine, str. 2.

⁹⁴ Jeglič, Jegličev dnevnik, str. 636.

imelo nacionalno podlago in katerega žrtve so bile predvsem ženske na Koroškem in v Prekmurju, ki so postale simbolne tarče nacionalističnega obračunavanja. Novice, da Madžari lovijo slovenske ženske, »počenjajo z njimi razne nesramnosti« in jih nato »bose odženejo na Ogrsko«, so vsekakor vzbujale strah in so služile strnjenju lastnih vrst.⁹⁵ Zločini, ki so bili sicer deležni velike medijske pozornosti, na primer posilstvo in umor enajstletne deklice pri Trziču, so bili le še odmev vojne in posledica vsesplošne podivjanosti, storilčevih motivov pa niso neposredno povezovali z vojno, in to kljub dejstvu, da je bil storilec tujec z nemško zvanečim priimkom.⁹⁶

Nasilje med štirimi stenami po koncu vojne

Še manj je znanega o dogajanju doma, med štirimi stenami, kljub vsemu pa je mogoče opaziti tendence, ki so bile vseprisotne in univerzalne. Iz italijanskih virov vemo, da so bile nasilja deležne ženske, ki so v času vojne rodile otroka, tudi če je bil ta spočet med posilstvom.⁹⁷ Maureen Healy se je pri svoji analizi oprla na pisma obupanih žensk, ki so svoje tegobe zaupale svetovalni rubriki v ženskem časopisu *Die Unzufriedene*, več študij o družinskem nasilju pa je nastalo tudi v Avstraliji neposredno po koncu vojne, kjer je v primerih najbolj eklatantnega nasilja prihajalo do sojenj storilcem, ki pa so bili ravno zaradi udeležbe v vojni deležni zelo popustljive obravnave.⁹⁸

Da se je na Slovenskem nasilje v družinskem krogu dogajalo in da je po vojni prišlo do zaostritve razmer, je mogoče sklepati iz posrednih omemb v časopisju pa tudi iz kazenskih arhivskih fondov. Nina Hvalec je na podlagi arhivskega gradiva dokazala porast števila primerov nasilja v družini neposredno po koncu vojne, poudarila pa je tudi dejstvo, da so bili žrtve družinskega nasilja najpogostejše starši storilcev, kar pa ob dejstvu, da je bilo veliko mladih moških, ki so se vračali s fronte,

Po vrnitvi domov vojaka čaka ponižanje: žena je med vojno rodila sovražnikovega pankrta. (Biblioteca Nazionale di Bari, preko portala <http://14-18.it/>)

samskih, niti ni posebej presenetljivo.⁹⁹ Podobno lahko trdimo za primere, ki so jih obravnavali pred sodiščem v Gorici. Nasilju je največkrat botroval alkohol. Mladi, brezposelni sinovi so starše izsiljevali za denar, jih žalili in tudi pretepali.¹⁰⁰ Prijav je bilo sicer malo, saj lahko sklepamo, da so se starši zanje odločali le v primerih hudih in ponavljajočih se nasilnih obračunavanj. Iz izjav je namreč mogoče razbrati, da so se starši za prijavo otroka odločili v res skrajni sili, ko so se čutili življenjsko ogrožene ali ko je situacija za štirimi stenami postala nevzdržna. Kljub temu je mogoče opaziti močno težnjo, da na neki način opravičijo otrokova dejanja. Večinoma so zatrjevali, da je šlo za posledice prekomernega uživanja alkohola, vojnih travm in katastrofalnih socialnih in življenjskih razmer. Priče, ki naj bi na sodišču pojasnile okoliščine in podrobnosti doga-

⁹⁵ *Male novice*, 2, 23. 1. 1919, št. 9, *Madžari trpinčijo prekmurske Slovence*, str. 1.

⁹⁶ *Večerni list*, 1, 1919, št. 149, *Grozen zločin pri Trziču. 11 letna deklica zadavljena*, str. 1.

⁹⁷ Glej Remec, *Posilstva v času prve svetovne vojne*, str. 14–20.

⁹⁸ Glej že citirane članke Elisabeth Nelson in Jennifer Roberts.

⁹⁹ Hvalec, *Nasilje v družini*, str. 15 in 26.

¹⁰⁰ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 26, a. e. 21/24.

janja, so se večinoma distancirale in se niso želele izreči. Zgovoren je primer pretepe ne matere, ki je imela ob prijavi orožnikom vidne sledove udarcev po obrazu, prsnem košu in glavi, na sodišču pa ni dočkala zadoščenja. Kljub dejstvu, da ji je sin uničil vse pohištvo in da je enega od nasilnih izpadov opazoval celo eden od lokalnih orožnikov, je bila tožba zavrnjena zaradi pomanjkanja dokazov. Sodišče je kot olajševalno okoliščino štel opitost obtoženca in dejstvo, da je mati, po besedah prič, s svojim nerganjem sina pravzaprav izzivala.¹⁰¹ Starši so nazadnje opravičevali svoje nasilne sinove, ki naj bi med vojno spremenili svoj značaj in trpeli zaradi revščine in pomanjkanja, v katero so bili pahnjeni po vojni. V enem primeru je mati sama zatrjevala, da se je njen mož že pred leti izselil v Ameriko, kjer se je za njim izgubila vsaka sled, sama pa ni imela dovolj avtoritete, da bi krotila sina, ki je pod vplivom alkohola povsem spremenil svoje obnašanje.¹⁰² Iz izjav na sodišču je očitno, da so se zlasti matere do svojih sinov obnašale precej prizanesljivo. O tem priča tudi primer, ko je oče prijavil sina, nekdanjega vojaka, zaradi nasilja v družini in izsiljevanja, mati pa je nato na sojenju navedeno zanikala in poudarjala, da je sin veliko pretrpel.¹⁰³

Žene nasilnih mož so bile v še bolj nezavidljivem položaju, saj so bile od njih popolnoma odvisne, poleg tega so morale skrbeti za mladoletne otroke. Žene so v prijavah nasilja tožile nad neznosnimi razmerami po vrnitvi mož z bojišč. Grdo ravnanje, nasilje in alkoholizem so načenjali družinsko srečo, država in cerkev pa sta od žen kljub temu pričakovali popolno poslušnost in brezpogojno zakonsko zvestobo. Ženske so navkljub vsemu vedno bolj odločno zahtevale sodno varstvo, o čemer priča tudi naraščajoče število zahtev po ločitvi,¹⁰⁴ že v letu 1919 pa se je začela tudi javna razprava o uzakonitvi ločitvenih postopkov, v kateri so avtorji bolj ali manj neposredno namigovali na dogajanje med štirimi stenami. Ločitev se je neposredno po koncu vojne uveljavila kot izhod v sili, ki so ga ženske uporabile takrat, ko je bilo ogroženo njihovo življenje in življenje otrok, čeprav je šel javni diskurz na Slo-

Žene in otroci so bili pogosto žrtve nasilja.
(*Die Unzufriedene*, 22. 12. 1923)

venskem v nasprotno smer. Avtorji so v časopisju večinoma zagovarjali tezo, da je ločitev v popolnem nasprotju z interesi ženske, ki se je bo mož, še vedno »poln neizčrpane življenjske sile«, lahko brez težav odkrižal po tem, ko bo sama že povsem »ovela«.¹⁰⁵ Ženska bi tako ostala prepuščena sama sebi, medtem ko bi bil mož povsem odrešen vseh obveznosti do bivše žene in tudi do otrok. V primeru nesrečnega zakona in v primeru, da je »mož pijanec, jo pretepa in je vdan grdim navadam«, so ženske spodbujali, naj trpijo in molčijo. Pred oltarjem so možu obljubile večno zvestobo v boleznih in zdravju, zato morajo svojo obljubo spoštovati tudi v tako spremenjenih razmerah, kot so vladale po vojni. Trpljenje žene ob surovem in pijanem možu naj bi bilo zveličavno zanjo in za druge, zato naj bi se ženske možnosti ločitve uprle. Pozabile naj bi na romantične predstave, ki so si jih ustvarile pred sklenitvijo zakonske zveze, in sprejele moža takega, kot pač je, saj za svoje vzgibe pogosto ni bil sam kriv. Nasprotno, ženske so s svojim ravnanjem pogosto še zaostrovale že sicer nesrečno situacijo, ki

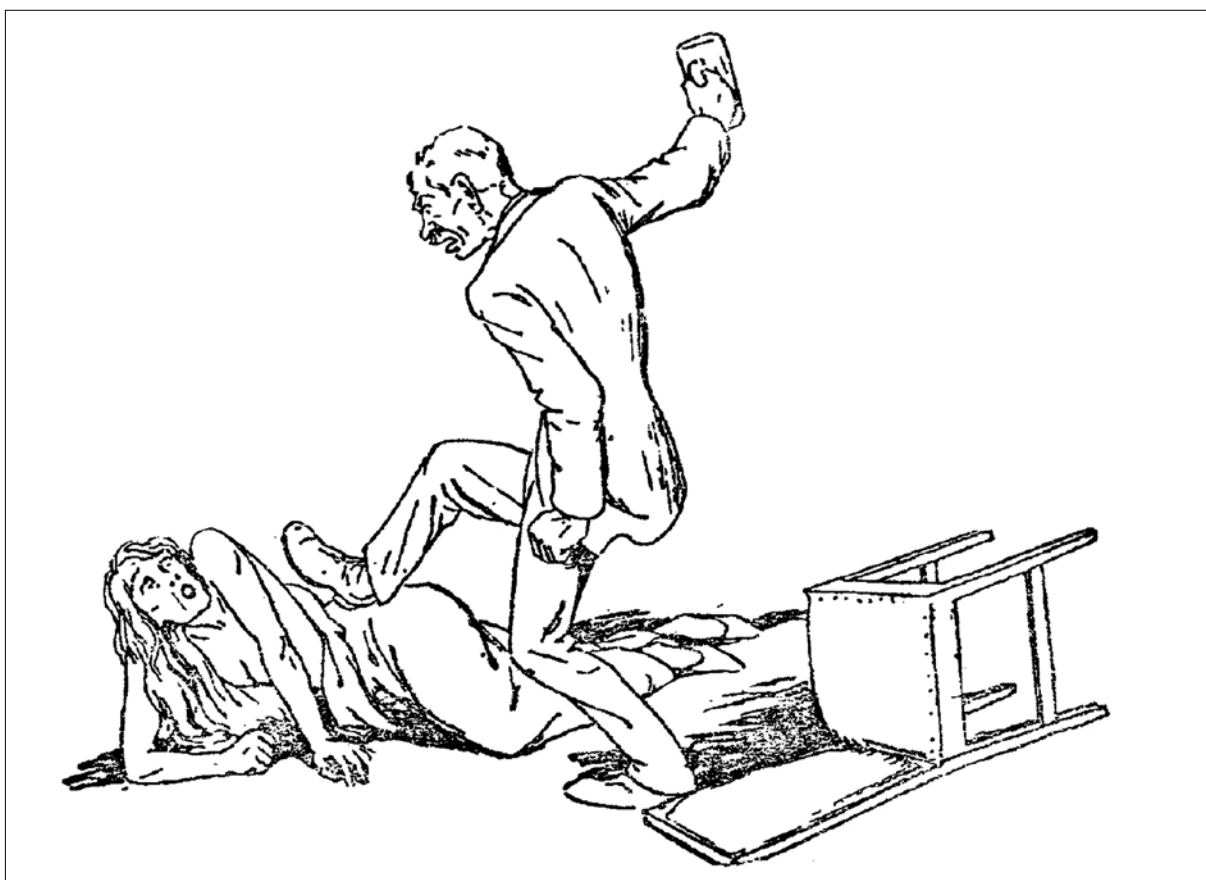
¹⁰¹ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 27, a. e. 236/23 ter t. e. 27, a. e. 224/23.

¹⁰² SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 26, a. e. 21/24.

¹⁰³ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 33, a. e. 119/24.

¹⁰⁴ Hvalec, *Nasilje v družini*, str. 107.

¹⁰⁵ Ušeničnik, Aleš. *Razporoka*. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.

Alkohol botruje naraščanju nasilja v družinah. (*Die Unzufriedene*, 1. 12. 1923)

je izhajala iz vojnih travm, težkih socialnih razmer, alkohola in vsesplošne dekadence.¹⁰⁶

Prijavljenih primerov je bilo razmeroma malo, pri vseh pa je mogoče opaziti povezavo z vojno. Ženske je od prijav verjetno odvrčalo tudi dejstvo, da je bilo obsodilno obsodbo zelo težko doseči in da so bili nazadnje vsi nasilni možje oproščeni zaradi pomanjkanja dokazov. Med sodnimi spisi goriškega sodišča izstopa primer moškega, ki je bil do žene in otrok nasilen že pred izbruhom prve svetovne vojne. Zaradi nevzdržnih razmer je žena vložila vlogo za ločitev že v letu 1913, mož pa je bil nato vpoklican v vojsko in postopek ni bil izpeljan do konca. Med spopadi je bil večkrat hospitaliziran v psihiatričnih bolnišnicah, od koder je februarja 1920 nazadnje pobegnil in se peš vrnil domov. Po vrnitvi domov so se razmere zaostrele, saj je bil prepričan, da najmlajši otroci niso njegovi. Zanimivi podrobnosti, ki ju

je iz primera tega zakonskega para mogoče razbrati, sta tudi ženina podjetnost in dejstvo, da je med moževno dolgo odsotnostjo povsem zagospodarila na kmetiji. Ni le prodajala pridelkov in razpolagala z denarjem, moža je posebej zmotilo dejstvo, da je med njegovo odsotnostjo prodala del kmetijskega zemljišča, česar po njegovem ne bi smela storiti in zaradi česar se je počutil ponižanega. Ob enem od nasilnih obračunov se je žena zatekla po pomoč k orožnikom, ki jih je mož ob poskusu aretacije napadel. Za slednje je bil obsojen, medtem ko je bil nasilništva v družini oproščen zaradi pomanjkanja dokazov. Sila, ki jo je uporabil, naj namreč ne bi bila tolikšna, da bi bil potreben zapor. Kot olajševalne okoliščine so mu prištevali opitost, družinsko obremenjenost z epilepsijo in dokazno predhodno zdravljenje v psihiatričnih ustanovah.¹⁰⁷ Večina primerov si je bila sicer na las podobna: ljubosumen in nasilen mož, ki se je vrnil iz vojne in dvomil o očetovstvu vseh ali nekaterih otrok, alkoholizem in težke socialne razmere so predstavljali plodna tla

¹⁰⁶ Ušeničnik, Aleš. Razporoka. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27. Glej tudi *Slovenka*, 1, 15. 6. 1919, št. 5–6, Strnimo svoje vrste, str. 89–91.

¹⁰⁷ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 25, a. e. 101/23.

za nasilne obračune. Žene so od prijave do sojenja trditve pogosto spremenile in celo same navajale olajševalne okoliščine: ena izmed njih je tako trdila, da je bil mož vedno bolj nagle jeze, vendar znosen, njegovo stanje in značaj pa sta se mu precej poslabšala, odkar je bil v ujetništvu v Rusiji, od koder se je vrnil okužen z malarijo, vročičen, živčen in popadljiv. Prav zaradi njegovih zdravstvenih težav žena ni več zahtevala kazni, kar je sodišče upoštevalo in mu priznalo tudi dejstvo, da je kljub vprašljivemu očetovstvu hčerkam še vedno v celoti zagotavljal obleko in hrano. Sodišče mu je pripisalo zgolj kazen zaradi upiranja aretaciji ter napada in žaljenja orožnikov.¹⁰⁸ Enak epilog je doživela tudi obravnava proti moškemu, ki je ženo in otroke pretepal in jim grozil z orožjem, ki ga je hranil iz vojne. Žena je na sojenju od obtožb odstopila, nasilje nad otroki, ki ga je prijavila orožnikom, pa naj bi po mnenju sodišča spadalo v kategorijo dovoljenega discipliniranja. Tudi v tem primeru torej ni prišlo do obsodbe zaradi nasilja, temveč le zaradi posedovanja neprijavljene avstrijskega revolverja in puške.¹⁰⁹

Nesoglasja, ki so se rojevala že v vojnem času, so izvirala iz žensk, ne iz moških. Krivdo za eskalacijo nasilja je javnost pogosto pripisovala neprimernemu obnašanju mladih žensk, ki so preveč skrbele zase, za svojo zunanost, ugodje in premalo za družino. Bile naj bi plehke, lahkomiselne, razmišljale naj bi zgolj o zabavi in užitkih, v kar pa moški niso mogli niti želeli privoljevati.¹¹⁰ Vojna naj bi pri ženskah spodbudila »uživanježeljnost in mehkužno nedelavnost«, povsem pa naj bi pozabile naj svoj občutek za dolžnost.¹¹¹ Ideal predane, požrtvovalne, skromne in ljubeče ženske, ki ga je slikala medvojna propaganda, je bil dejansko vedno teže dosegljiv. Prizori žensk, ki tiho in potrpežljivo sedijo v svojih domovih, tiho vezejo in molijo ter čakajo na vrnitev svojih mož, so obstajali le še na razglednicah. Ženske, ki so dodaten zaslužek zagotavljale s šivanjem uniform, pletenjem šalov, rokavic in puloverjev, so vsaj delno še odgovarjale tej podobi, saj je to delo še spadalo v tradicionalno domačo sfero.¹¹² Dejansko

pa so delale še marsikaj drugega. Na posameznih področjih so ženske za potrebe vojske prenašale tovore, čistile zasnežene ceste, delale v rudnikih, kopale järke, gradile ceste in sodelovale pri gradnji improviziranih železnic.¹¹³ Ženske so doma bile boj za preživetje, po vojni pa so pogosto veljale za moralno sporne.¹¹⁴ Njihovo delo so podcenjevali že med vojno, deležne so bile moralnega obsojanja. Ženske, ki so zaradi ekstremnega pomanjkanja zapadle v prostitucijo, ki so kradle hrano in drva za kurjavo, so zasmehovali in poniževali. Ženske so obtoževali, da so pozabile na svoje obljube zvestobe, da so iskale užitke in ugodje. Možje, ki so se vračali domov, so bili ponižani, saj so se jim žene izneverile. Govorice so krožile in madeža na ugledu ženske ni bilo mogoče preprosto izbrisati, čeprav so možje to skušali storiti s pestmi.¹¹⁵

Videti je bilo, kot da je družba odkrila fizično delo, ki so ga opravljale ženske, čeprav je, vsaj na podeželju, to dejansko od nekdaj obstajalo. Na trgu dela je resnično prišlo do manjših sprememb, kot se je sprva domnevalo. Po vojni se je zaposlovanje kmalu vrnilo v predvojno stanje, ženske so ponovno večinoma ostajale doma in strahovi moških, da bodo morali skrbeti za otroke in gospodinjstvo, medtem ko bodo žene odhajale v službo, se niso uresničili. Moraliste je bolj skrbelo dejstvo, da je prišlo do trajnih sprememb v ženskem načinu razmišljanja. Da so se bolj zavedale lastne vrednosti in pravic kot pa dolžnosti.¹¹⁶ Celo žensko časopisje je ženske spodbujalo, naj se, če ni res nujno, odpovejo službi ter znova postanejo matere in gospodinje. Hrepenenje po denarni neodvisnosti od moža naj bi bilo posledica napačnega ponosa. V zglednem zakonskem odnosu naj ne bi bilo mogoče govoriti o odvisnosti, temveč zgolj o ljubezni ter medsebojnem spoštovanju in pomoči.¹¹⁷

Družine so bile v vsakem primeru katastrofalno zaznamovane. Leta odsotnosti očetov in mož naj bi imela nepopravljive posledice. Matere niso mogle nadomestiti očetove funkcije in trde roke. Otroci

¹⁰⁸ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 28, a. e. 246/23 ter SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 29, a. e. 43/24.

¹⁰⁹ SI PANG 525, Tribunal Gorica, t. e. 26, a. e. 176/23.

¹¹⁰ Nelson, *Civilian Men*, str. 107.

¹¹¹ Ušeničnik, Aleš. Razporoka. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.

¹¹² Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 17–18.

¹¹³ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 26.

¹¹⁴ Hämmerle; Überegger; Bader–Zaar, *Introduction*, str. 3–5.

¹¹⁵ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 20 in 28.

¹¹⁶ Ermacora, *Women Behind the Lines*, str. 20; 31. Bourke, *Dismembering the Male*, str. 23.

¹¹⁷ Piskernik, Angela. Poklic in materinstvo. V: *Slovenka*, 1, 15. 12. 1919, št. 7–12, str. 121–123.

so rasli brez prave avtoritete in usmeritev, bili so prepuščeni ulici.¹¹⁸ Tisti, ki so se vračali s front, so lahko opazili, da je njihov položaj na družinskem prestolu zasedla žena. Celo v družinah, kjer oče ni bil odsoten, je bila njegova avtoriteta skrhana. Že dejstvo, da je vojno preživel doma, je bilo dokaz, da ni pravi moški in da ne bo zmozel poveljevati lastni družini.¹¹⁹ Moški niso bili več dorasli razmeram, niso imeli prave avtoritete. Delinkventnost, kraje, vandalizem, prostitucija, alkoholizem in vesplošen moralni propad naj bi izhajali iz odsotnosti »očetov«, in to kljub temu, da so bili moški spet doma.¹²⁰ Razpad družin je bil prva stopnica na poti razpada družbenega reda, ekonomske in politične stabilnosti. Hrepeneli so po vrnitvi v prejšnje stanje, kar pa ni bilo več mogoče.¹²¹ Vojak, čigar moškost je temeljila na telesni moči, pogumu, lojalnosti, tovarištvu ter nenazadnje na sposobnosti ubijanja, se po koncu vojne dejansko ni mogel preprosto resetirati ter postati mož in oče, kot je bil pred izbruhom vojne.¹²² Rekonstrukcija, ki je temeljila na povrnitvi starih spolnih vlog, ni bila mogoča, saj je slonela na idealiziranih podobah meščanske buržoazije, ki je tudi v preteklosti edina zares poznala njihovo delitev, vsekakor pa s takratnim časom ni imela več veliko skupnega.¹²³ Hrepenenje po tradicionalni družini je zaznamovalo politični in javni diskurz. Moškim, ki so odpovedali že na fronti in izgubili vojno, so naložili nemogočo nalogo še doma. Ob vsesplošnem pomanjkanju, recesiji, inflaciji, pomanjkanju delovnih mest in celo najbolj osnovnih življenjskih potrebščin so bili oropani še občutka, da lahko preskrbijo lastne družine.¹²⁴

Nacionalizem in militarizacija zahodnega sveta sta vodila v glorifikacijo moškega telesa, njegove moči in trdnosti. Novonastale nacionalne države so potrebovale vedno večje število za boj sposobnih vojakov, za kar je bilo treba izboljšati zdravstveno stanje cele populacije. Propagandna kampanja, v kateri so sodelovali šolstvo, medicina in vojska in ki

je poudarjala pomen higiene, čistoče telesa, stanovanja in okolja, v katerem bivamo, ter odgovornosti do sebe in drugih, je dosegla izredne razsežnosti. Kar se je začelo kot skromna preventivna akcija, je na koncu vodilo do preoblikovanja cele družbe. Med moškimi se je ustvarila nova hierarhija, nabor pa je postal eden od najbolj odločilnih trenutkov v življenju mladega moškega. Zavrnitev je pomenila izjemno družbeno stigmo in je posameznika potiskala na rob družbe. Vojna, ki je nazadnje izbruhnila in ki naj bi moške naredila še bolj moške, je dejansko ustvarila pasivne, poslušne in povsem podrejene moške, ki so morali slepo ubogati pove-lja in niso več razpolagali ne s svojim telesom ne s svojim življenjem. Razkroj se je nato nadaljeval tudi po koncu spopadov, ko so moški ugotovili, da so se žrtvovali zaman. Države in zastave, katerima so prisegali, ni bilo več, doma pa so jih čakale težke socialne razmere in uničene družine. Sveta, za katerega so se borili, ni bilo več, njihova avtoriteta doma je bila omajana, v novih družbenih razmerah se niso znašli. Moški, ki so v vojno odhajali s ponosom in željo po dokazovanju svoje volje, moči in herojstva, so na predvečer nove vojne veljali za popolnoma nekoristne in zastarele ostanke nekega preteklega časa.

Literatura

- Al soldato italiano: norme di contegno e di igiene.* Comando della 2a armata, Sezione propaganda: 1941.
- Ashenburg, Katherine.** *Clean: an unsanitised history of washing.* London: Profile, 2008.
- Batagelj, Borut.** *Izum smučarske tradicije. Kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941.* Ljubljana: ZZDS, 2009.
- Boschi, Gaetano.** *La guerra e le arti sanitarie.* Milano: Mondadori, 1931.
- Bourke, Joanna.** *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain, and the Great War.* London: Reaktion Press and Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Bruni, Nicola.** *Igiene militare.* Milano: Società editrice libraria, 1937.
- Chastang.** *Conferenze sulla igiene del soldato: applicata specialmente alle truppe di marina.* Napoli: A. Trani, 1877.
- Crouthamel, Jason.** *Love in the Trenches: German Soldier's Conception of Sexual*

¹¹⁸ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 253.

¹¹⁹ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 260–261.

¹²⁰ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 305.

¹²¹ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 309.

¹²² Healy, *Vienna and the Fall*, str. 260.

¹²³ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 309.

¹²⁴ Healy, *Vienna and the Fall*, str. 311.

- Deviance and Hegemonic Masculinity in the First World War. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 52–71.
- Demšar, Jernej.** *Spolne bolezni*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919.
- Derganc, Franc.** *Spolna nevarnost*. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1916.
- Dunning, Eric; Elias Norbert.** *Sport e aggressività: la ricerca di eccitamento nel loisir*. Bologna: Il mulino, 1989.
- Ermacora, Matteo.** Women Behind the Lines: The Friuli Region as a Case Study of Total Mobilization, 1915–1917. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 16–35.
- Falconi, Bruno.** Osservazioni sulla modulabilità dei criteri di selezione della visita di leva. In: *La medicina di guerra in Italia: 44. Congresso della Società italiana di storia della medicina*, 20-21-22-23 ottobre 2005 Brescia Solferino Mantova Castiglione delle Stiviere / a cura di Ilaria Gorini, Udine: Gaspari, 2008, str. 33–36.
- Franchini, Eugenio.** *Manuale d'igiene privata ad uso dei militari*. Pisa: Nistri, 1873.
- Guastalla, Augusto.** *Manuale d'igiene e medicina navale: ad uso della marina mercantile*. Trieste: Sezione lett.-art. del Lloyd austriaco, 1861.
- Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta.** Introduction: Women's and Gender History of the First World War – Topics, Concepts, Perspectives. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 1–15.
- Healy, Maureen.** Civilizing the Soldier in Postwar Austria. V: Wingfield, Nancy M.; Bucur, Maria (ur.). *Gender and War in the Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Healy, Maureen.** *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hüntelmann, Axel C.** *Hygiene im Namen des Staates: Das Reichsgesundheitsamt 1876–1933*. Göttingen: Wallstein, 2008.
- Hutečka, Jiří.** *Men under Fire: Motivation, Morale, and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War, 1914–1918*. New York: Berghahn Books: 2020.
- Hvalec, Nina.** *Nasilje v družini v luči kazenskih spisov Okrožnega sodišča v Celju (1920–1929)*. Magistrsko delo. Ljubljana: 2020.
- Istruzione per l'igiene dei militari del R. Esercito*. Roma: Istituto poligrafico dello Stato, 1932.
- Jeglič, Anton Bonaventura.** *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*. Otrin, Blaž; Rehar Čipić, Marija (ur.). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia l'anno 1899*. Gorizia: Il Municipio, 1900.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del comune di Gorizia per l'anno 1897, annata XXII*. Gorizia: Il Municipio, 1898.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1898, annata XXIII*. Gorizia: Il Municipio, 1899.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1899, annata XXIV*. Gorizia: Il Municipio, 1900.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1900, annata XXV*. Gorizia: Il Municipio, 1901.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1901, annata XXVI*. Gorizia: Il Municipio, 1902.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1902, annata XXVII*. Gorizia: Il Municipio, 1903.
- Luzzatto, Aronne.** *Rapporto sanitario del Comune di Gorizia per l'anno 1904, annata XXIX*. Gorizia: Il Municipio, 1905.
- Mosse, George L.** *L'immagine dell'uomo: lo stereotipo maschile nell'epoca moderna*. Torino: G. Einaudi, 1997.
- Mosse, George L.** *Nacionalizem in seksualnost: morala srednjih razredov in seksualne norme v moderni Evropi*. Ljubljana: Založba / *cf, 2005.
- Nelson, Elisabeth.** Civilian men and domestic violence in the aftermath of the First World War. V: *Journal of Australian Studies*, 27, 2003, št. 76, str. 97–108.

Nelson, Elisabeth. Victims of war. The

First World War, returns soldiers, and Understanding of domestic violence in Australia. V: *Journal of Women's History*, 19, 2007, št. 4, str. 83–106.

Paris, Michael. *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture 1850–2000*. London: Routledge, 2000.

Pignot, Manon. French Boys and Girls in the Great War: Gender and the History of Children's Experiences, 1914–1918. V: Hämmerle, Christa; Überegger, Oswald; Bader-Zaar, Brigitta (ur.). *Gender and the First World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014, str. 163–175.

Remec, Meta. Posilstva v času prve svetovne vojne. V: *Zgodovina za vse*, 25, 2018, št. 1, str. 5–30.

Roberts, Jennifer M. The Front Comes Home: Returns Soldiers and Psychological Trauma in Australia during and after the First World War. V: *Health & History*, 17, 2015, št. 2, str. 17–36.

Rozman, Valentin. *Krščanski vojak: pouk slovenskim mladeničem, ki so poklicani v vojaško službo*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1911.

Smith, Virginia Sarah. *Clean: a history of personal hygiene and purity*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Todero, Fabio. Percorsi: giovani irredentisti del Litorale verso la Grande Guerra. V: Todero, Fabio (ur.). *L'irredentismo armato: gli irredentisti europei davanti alla guerra: atti del Convegno di studi*, Gorizia, 25 maggio, Trieste, 26–27 maggio 2014, 2. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, 2015, str. 59–84.

Trombetta, Edmondo. *Il servizio sanitario nell'esercito*. Milano: Francesco Vallardi, 1908.

Wilcox, Vanda. Tra testo e corpo: l'esperienza fisica della Prima guerra mondiale negli scritti dei soldati. V: Bertilotti, Teresa; Bracco, Barbara (ur.). *Il corpo violato: sguardi e rappresentazioni nella Grande guerra*. Milano: Franco Angeli, 2011, str. 25–40.

Časopisni viri

Der Militärarzt, 1, 13. 4. 1867, št. 8, Amtliches für die k. k. Armee. Instruktion ärztlichen Untersuchung der Wehrpflichtigen, str. 121–124.

Der Militärarzt, 43, 3. 9. 1909, št. 17, Hygienische Vorschriften für den Soldaten in Krieg und Frieden, str. 270–271.

Finžgar, Fran Saleški. Naše kmetiško ženstvo in – nova doba. V: *Slovenka*, 1, 15. 1. 1919, št. 1, str. 3–5.

Der Morgen, 9, 11. 11. 1918, št. 45, Deutschösterreichs Heimkehr, str. 8.

Die Unzufriedene, 1, 1. 12. 1923, št. 11, Das Zuchtigungsrecht des Gatten, str. 1.

Die Unzufriedene, 1, 22. 12. 1923, št. 14, Sind nur die Trinkerfrauen schutzlos?, str. 4.

Glas naroda, 26, 5. 7. 1918, št. 156, Iz stare domovine, str. 2.

Male novice, 2, 23. 1. 1919, št. 9, Madžari trpinčijo prekmurske Slovence, str. 1.

Piskernik, Angela. Poklic in materinstvo. V: *Slovenka*, 1, 15. 12. 1919, št. 7–12, str. 121–123. *Slovenka*, 1, 15. 6. 1919, št. 5–6, Strnimo svoje vrste, str. 89–91.

Ušeničnik, Aleš. Razporoka. V: *Slovenka*, 1, 15. 2. 1919, št. 2, str. 25–27.

Večerni list, 1, 1919, št. 149, Grozen zločin pri Tržiču. 11 letna deklica zadavljena, str. 1.

Arhivski viri

SI PANG, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, SI PANG 525, Tribunal Gorica.

SI ZAL, Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL ŠKL/0318 Evgen Burdych, t. e. 1, p. e. 9, Fotografija iz albuma fotografij št. 10, št. 1.

Spletni viri

https://www.swissinfo.ch/eng/1914-1918_postcards-from-the-first-world-war/40525988
http://14-18.it/cartolina/BNBA_Cartil303482/001
http://14-18.it/cartolina/BEU_cart_0496_v2/001

Zusammenfassung

„SOLDAT SOLL ER SEIN!“

Die Entstehung und der Niedergang des Bildes vom perfekten Soldaten in der Zeit des Ersten Weltkriegs

Unter dem Einfluss der nationalistischen Ideologie formte sich ein neues Konzept der Männlichkeit, das auf physischer Kraft, Selbstkontrolle und Mut basierte. Die Gesellschaft war vom Militarismus durchdrungen, denn die Armee verkörperte die bürgerlichen Werte Ordnung, Disziplin und Aufopferung für die Gemeinschaft. Die Erziehung der neuen Generation junger Männer, die zu Aufopferung und Kampf bereit waren, begann bereits in den Familien, wo die Kinder im Geiste der Achtung vor Autoritäten erzogen wurden, und setzte sich dann mithilfe des Schulsystems fort. Letzteres sorgte mit der Einführung der Sporterziehung, die immer mehr an eine militärische Ertüchtigung erinnerte, auch für die psychische, physische und ideologische Bereitschaft der künftigen Rekruten. Die Stellung bedeutete für jeden jungen Mann einen großen Wendepunkt, wobei die potenzielle Zurückweisung ein außerordentliches gesellschaftliches Stigma bedeutete und den Einzelnen an den Rand der Gesellschaft drängte. Wer als für den Wehrdienst untauglich bezeichnet wurde galt auch als minderwertiger Träger des Erbgutes. Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges bedeutete die Gelegenheit, dass sich die echten Männer im Kampf beweisen und die Rolle spielen, auf die sie sich von klein auf vorbereitet hatten. Die Realität an der Front unterschied sich jedoch oft von den Erwartungen. Der Stellungskrieg bot nur wenige Gelegenheiten für Heroismus und man blickte dem Feind nur selten ins Angesicht. Zu Passivität und völligem Gehorsam verurteilt, wurden die Soldaten auf das Niveau eines Kindes degradiert, das man umerziehen und kontrollieren muss. Die Erniedrigung setzte sich auch nach dem Ende der Kämpfe fort, als die Soldaten als Verlierer heimkehrten. Schwierige soziale Umstände, Alkoholismus und die Unfähigkeit, sich an die neuen Verhältnisse anzupassen, generierten zahlreiche Fälle von familiärer Gewalt. Von den Frauen wurde erwartet, dass sie sich an die neuen Verhältnisse anpassen, sich unterordnen und den Mann so annehmen, wie er

war, denn der Ursprung der Gewalt lag vermeintlich in Kriegstraumata. Man sollte Verständnis gegenüber den Männern haben und ihnen auch dann helfen, wenn sie mit blanken Fäusten die einstige Autorität und Position in der Familie, die ihnen angeblich zustanden, zu erlangen versuchten. Außerdem legte die Gesellschaft den Männern die Verpflichtung auf, für die Familien zu sorgen, Ordnung und Disziplin wiederherzustellen und Frau und Kinder zu ernähren, was sie jedoch wegen der wirtschaftlichen Verhältnisse keinesfalls verwirklichen konnten, daher fühlten sie sich noch zusätzlich unfähig und unnütz. Eine Umgestaltung, die auf der Rückkehr der alten Geschlechterrollen und der Wiederbelebung des »gefallenen Patriarchen« basierte, war nicht möglich, da sie auf den idealisierten Ansichten der bürgerlichen Bourgeoisie fußte, die in der Vergangenheit auch als einzige wirklich deren Aufteilung kannte.

Schlagwörter: Erster Weltkrieg, militante Erziehung, Männlichkeit, Hygiene, Alltagsleben des Soldaten, Gewalt in der Familie